

Kyrka vid Granhammar i Vintrosa socken, Nerike.

Eckhoff, Per Emil Cornelius

22 C b Br. Granhammar

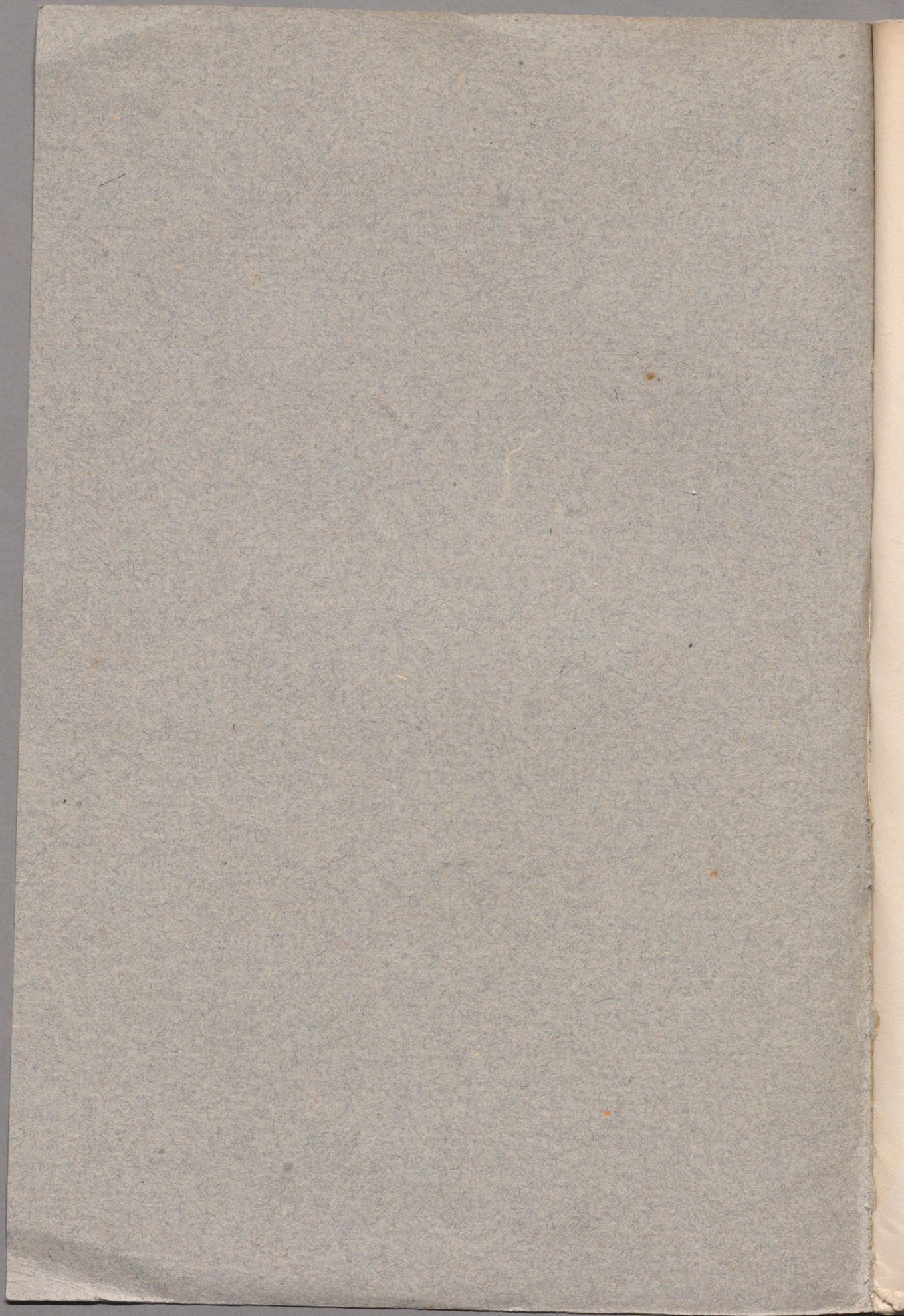

National Library
of Sweden

GRANHATTMAR

Quart
(P. 1)
MARKT

Führer
1890

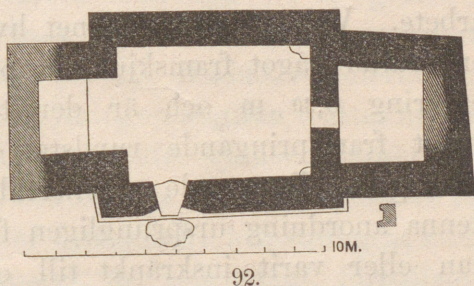

Kyrka vid Granhammar i Vintrosa socken, Nerike.

Strax invid landsvägen SO om Granhammars by, omkring tjugu famnar från hemmansegaren O. Wallins manbyggnad, ligger en mindre kulle, från hvilken man eger en ganska vidsträckt utsigt öfver den omgifvande flacka näjden. Denna kulle har af ålder i trakten kallats *kyrkberget*, ehuru åtminstone under senare tid intet synligt minnesmärke på den samma gifvit anledning till en dylik benämning. Någon annan påminnelse — förutom namnet — om platsens forna bestämmeelse har ej heller, såvidt jag känner, bevarats i orten.

För att få nämnde backe lagd till den bredvid liggande åkern hade markens egare tid efter annan derstädes företagit afschaktningar. Härvid träffade man på större och mindre tillhuggna hållar samt klumpar af kullerstenar inbäddade i hårdt kalkbruk. Då dessa byggnadslemningar, ju längre ned man kom, blefvo allt talrikare, och då slutligen verkliga mur-rester trädde i dagen, gjordes anmälan härom till k. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien, som gaf mig i uppdrag att verkställa undersökning af platsen.

De af mig i detta syfte företagna gräfnin-garne bragte dervid i dagen nedersta delarne af murarne till en kyrka af mycket små dimensioner och af den grundform, som planritningen (fig. 92) visar. Att vi här verkligen

hafva lemningarna af en kyrka, framgår tillräckligt tydligt af byggnadens grundplan, och bekräftas dessutom, om andra bevis behöfdes, af de härstädes gjorda fynden af en dopfunt m. fl. föremål, om hvilka skall talas längre fram.

Mur-resterna voro i behåll rundt om kyrkan, med undantag af vid vestra gafveln, der de voro till allra största delen bortbrutna. Detta hade emellertid skett strax före min ankomst, och de här tagna hållarna lågo ännu kvar på åkern nedanför kullen. Qvarlefvorna af murarne höjde sig, sedan de blifvit befriade från det öfvertäckande gruslagret, 0,30 till 0,60 m öfver golfvet inne i byggnaden och hade ungefär samma höjd öfver den omgifvande marken. Dessa ännu i behåll varande murlemningar utgöra sockeln till de egentliga väggarne och bestå af grofva, något tuktrade hållar, lagda i rikligt kalkbruk. Materialet är i allmänhet kalksten, med en och annan sandstenshäll. Af granit träffades endast ett enda block. Det är groft tillhugget och bildar ingångsdörrens östra post.

Byggnadssättet är, som ofta vid mindre betydande byggnader från medeltiden, mycket vårdslöst: de motstående murarne äro ej parallela med hvarandra, murvinklarna till följd häraf sneda o. s. v. Man finner dessutom på flere ställen, att den af släthuggna hållar bildade sockeln ej eger ordentligt lagd grundval, utan helt enkelt hvilar på ett underlag af kullerstenar, hvilket naturligtvis ej var egnadt att gifva byggnaden nödig stadga. Emellertid saknas ej helt och hållet spår af ett omsorgsfullare arbete. Vid sydvestra hörnet hvilar nämligen sockeln på en murad något framskjutande plint, höjer sig från denna omkring 0,30 m och är derefter försedd med en grof, svagt framspringande rundstaf — se profilen vid planritningen. Det torde emellertid vara osäkert, huruvida denna anordning ursprungligen förefunnits rundt om kyrkan eller varit inskränkt till en mindre del af muren; sådana oregelbundenheter och ett dylikt nyckfullt förfaringssätt träffas nämligen ofta vid äldre byggnader.

I förhållande till kyrkans ringa utsträckning hafva murarne en mycket betydande, efter vår tids sätt att bygga, opropotionerlig tjocklek. Denna är nämligen i

allmänhet 1,20 m, i vestra delen något mera och uppgår i östra ändan till 1,60 m eller nära $\frac{2}{3}$ af det rum, murarne här innesluta. Samma förhållande återfinnes i nästan alla äldre landskyrkor och beror ej, såsom man ofta hör antagas, på forna tiders sätt att bygga »säkert och bergfast», utan har tvärtom sin grund i det otympliga och bristfälliga — allt utom solida — sätt, hvarpå murarne vanligen äro konstruerade. Dessa bestå nämligen oftast ej allt igenom af ordentligt murverk, utan äro samman-satta af en yttre och en inre beklädnadsmur af mer eller mindre tuktade stenblock, hvilka båda murar eller murskal sammanhållas vid hvarandra genom ett mellanliggande tjockt lager af murbruk och småsten. Det är gifvet, att ett dylikt byggnadssätt måste betinga en betydande groflek hos muren, utan att därför gifva densamma motsvarande styrka. I Granhammar-kyrkan var dessutom, såsom jag strax skall visa, öfre delen af murarne troligen af ännu sämre konstruktion, hvarför det var så mycket nödvändigare att göra dem grofva. Murarnes betydande tjocklek öfverensstämmer således med vanliga förhållandet hos äldre byggnader och är därför ej anmärkningsvärd; mer egendomligt kan deremot förefalla, att östra gafvelväggen — korets altärvägg — är gröfre än någon annan del af kyrkans murar. Denna vägg befanns visserligen vid afrödjandet mycket skadad, isynnerhet inåt koret, men det genom planritningen angifna måttet är dock utan tvifvel det rätta. Då våra äldre kyrkor i regeln hafva koret lägre än långhuset och således det först nämndas omgifningsmurar, på grund af den mindre belastningen, kunna vara tunnare än det senares, är, som sagdt, förhållandet vid Granhammar-kyrkan i viss mon anmärkningsvärdt. Troligen beror det emellertid endast på ett vårdslöst tillvägagående vid byggnadens uppförande och är ett exempel bland många på de gamla byggmästarnes föga noggranna sätt att göra sina beräkningar.

Sannt är visserligen, att undantagsvis förekommer vid vissa äldre kyrkor en anordning, som nödvändiggör en större bärighet och dermed förknippad större tjocklek hos korets murar. Några af våra äldre kyrkor hafva nämligen ett torn i öster, som då antingen är kyrkans enda torn, såsom t. ex. Skånilla och Norrsunda kyrkor i Uppland, eller bildar ett motstycke till det vanliga tornet i vester, såsom förhållandet var vid de nu till större delen försvunna s. k. klöfsadelkyrkorna på Öland. Då man emellertid känner endast ett fåtal exempel på denna anordning, torde det dock vara försigtigast att ett ej draga några slutsatser i denna riktning med anledning af kormurens stora tjocklek vid Granhammar-kyrkan.

På de beskrifna, qvarvarande delarne af sockeln finnas nu knappast några lemningar af öfvermurarne eller kyrkans egentliga väggar. Dessa hafva helt och hållet fallit ned i och omkring kyrkan och dolt grunden under ett tjockt gruslager. När detta genomgräfdes och bortskaffades, befanns det uteslutande bestå af klumpar och murstycken sammansatta af större och mindre kullerstenar hopbakade genom rikligt, nu mycket hårdt och fast murbruk. Af tegel fanns intet spår. Ej heller träffades hållar eller block, hvilka skulle kunna hafva bildat de ofvan omtalade, vid äldre kyrkor vanliga inner- och yttermurarne eller murskalen. Om således Granhammar-kyrkans murar varit konstruerade på nyss beskrifna sätt, hafva de stenar, som ingått i beklädnadsmurarne bortförts så grundligt, att ej en enda af dem återstår. Detta är visserligen möjligt, men torde dock få anses vara mindre troligt. Murarne ofvan sockeln synas således hafva bestått uteslutande af nyss nämnda dåliga material. Några huggna stenar till dörrar, fönster eller murhörn träffades ej heller, hvilket äfven visar, att kyrkan varit af mycket primitivt byggnadssätt och särdeles enkelt utrustad.

Som planritningen utvisar, har kyrkan bestått af ett rektangulärt långhus eller skepp med längdriktning i Ö—V, ett smalare kor i Ö med rak altarpvägg och nära kvadratisk grundplan, samt i V en tornkvadrat — eller förhus — af mindre bredd än såväl långhus som kor. Fördelningen af kyrkans olika rum eller densamma grundplan är således öfverensstämmande med våra äldre landskyrkors. Visserligen finner man hos dessa mycket ofta en något rikare anordning af koret, i det att dettas östra vägg — altarpväggen — är försedd med ett halfrundt, nischartadt utsprång, den s. k. apsis; men detta är dock långt ifrån regel, en mängd äldre kyrkor har liksom Granhammar-kyrkan rak altarpvägg.

Ett drag, som numera endast undantagsvis är bevaradt i några mycket få äldre svenska kyrkor, träffas, som vi skola se, äfven hos Granhammar-kyrkan.

I äldre tider upprätthölls noga skilnaden mellan de delar af kyrkan, som förbehölls presterskapet, och dem, som voro afsedda för menigheten. Denna senares plats var långhuset eller skeppet, under det presterskapet intog koret och undantagsvis — i anseeligare kyrkor med talrikare skara af andlige — äfven närgränsande delar af kyrkan i tvärskeppet och större eller mindre del af den s. k. midt- eller hufvudkvadraten. Presterskapets plats i kyrkan — presbyterium eller sanctorium — var vanligtvis höjd några trappsteg öfver kyrkans öfriga delar och alltid skild från desamma genom låga bröstningsmurar eller skrank, cancelli. Skilnaden betecknades dessutom ytterligare genom den höga gränsbågen mellan kor- och midtkvadraterna, den s. k. triumfbågen — arcus triumphalis — så nämnd, emedan öfver eller i densamma var anbragt bilden af den korsfäste, hvilken i äldre tider aldrig var framställd såsom den törnekrönte Messias, hängande död eller döende på korset, utan stående upprätt med öppna ögon och med konungakrona på hufvudet: konungen som ge-

nom frivilligt offer öfvervunnit döden och triumferar midt i sin djupaste förnedring. I de större kyrkorna, i hvilka, som nyss antyddes, presterskapets plats sträckte sig utöfver koret, betecknade i alla fall triumfbågen en skilnad, nämligen mellan det högre och lägre koret, mellan det allmänna presbyteriet och sanktuariet i trängre mening.

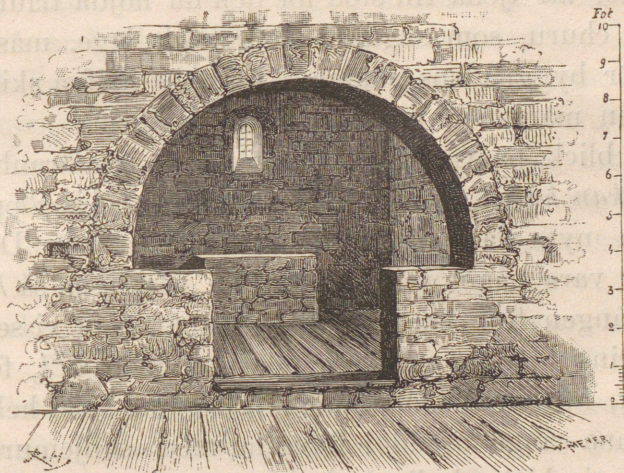
I de små svenska landskyrkorna var naturligtvis koret mer än tillräckligt för det fåtaliga presterskapets behof. Triumfbågen betecknade således derstädes skilnaden mellan menighetens och presterskapets område. Men man torde äfven hafva varit angelägen att följa den ofvannämnda gängse kyrkliga seden att genom en låg mur eller skrank ytterligare betona skilnaden.¹ Några omständigheter tyda nämligen derpå, ehuru, som redan är nämndt, denna anordning dock nästan öfverallt försvunnit från våra äldre kyrkor. Den finnes emellertid bevarad i några enstaka fall. Fig. 93 gifver en bild af koröppningen i Horla kyrka i Kullings härad i Skara stift. Vi se deraf, att koret är upphöjdt ett trappsteg öfver den öfriga kyrkans golf samt skildt från långhuset medels en mur, på midten genombruten af en öppning af egendomlig form. Utan tvifvel är detta endast en genom de små måtten och genom de äfven i öfrigt enklare förhållandena betingad förändring af den nyss beskrifna, i äldre tider gängse anordningen af koret.

¹ Benägenheten att strängt fasthålla skilnaden mellan klerk och lekman, mellan presterskapets och menighetens plats i kyrkan framgår äfven af nedanstående skämtsamma latinska vers, som funnits anbragt åtminstone i tvänne svenska kyrkor — Film och Vendel båda i Erkestiftet — vid ingången till koret:

rustice buck
quis te tulit huc?
est locus illorum
qui cantant et non aliorum

eller på svenska: »bonde, bock, hvem förde dig hit? (till koret) Här är deras plats, som sjunga (presternas) och ej andras.

Korskranket eller den låga bröstningsmuren kring presbyteriet igenkänna vi lätt i de låga, framspringande murstyckena å ömse sidor om öppningen och sjelfva den rundbågiga öppningen är ingenting annat än triumfbågen, som här blifvit sänkt så lågt, att den antagit utseendet af en i muren anbragt öppning, ehuru den ursprungligen, som sagdt, endast är skiljebågen mellan korqvadraten å ena sidan samt hufvudqvadraten eller — der tvärskepp ej finnes — skeppets östra qvadrat å den andra sidan. Härigenom förklaras lätt uppkomsten af denna s. k. skiljemur

93.

mellan kor och skepp samt öppningens egendomliga form. I en annan kyrka i Kullings härad, nämligen Eggvena, förekommer en liknande anordning af koröppningen; dessutom vet man, att Forsby kyrka i Kåkindes härad för ej lång tid tillbaka haft en nu borttagen »skiljemur» mellan kor och skepp, ehuru man, i saknad af teckning deröfver, ej känner densammas form. Man torde utan fara att miss- taga sig kunna antaga, att en anordning lik den nu be- skrifna ej varit sällsynt i våra äldre medeltidskyrkor på landsbygden. Då man nämligen betänker, huru angelägen kyrkan var att icke minst i det yttre iakttaga gammal

sed, och att isynnerhet icke underlåta något, som kunde betona skilnaden mellan prest och lekman, torde ofvan nämnda antagande ej vara för djerft. Å andra sidan kan det ej vara förvånande, att nämnda anordning nästan öfver allt försvunnit. Sedan skilnaden i korets och långhusets ursprungliga bestämmelse bortfallit ur allmänna medvetandet, lät man sig angeläget vara att af praktiska skäl — åstadkommande af ljus och utrymme — borttaga den skrymmande och skymmande muren samt qvarlemnade af den samma invid långväggarna endast så mycket, som var nödigt för att tjena till stöd för den nu höjda triumfbågen, hvilken, ehuru, som sagdt, i förändradt läge, måste bibehållas för byggnadens stadga. I sist beskrifna skick träffa vi ock en mängd af de äldre landskyrkorna.

En blick på vår planritning visar, att Granhammar-kyrkan *kan hafva haft* samma anordning af koröppningen, som den nyss nämnda Horla kyrka (fig. 93). Det torde ej heller vara något tvifvel, att hon verkligen så *har haft*. Genomgången från skeppet till koret är, som vi se, ej mer än omkring 0,80 m, således endast ungefär $2\frac{2}{3}$ fot. Det är gifvet, att, såvida öppningen varit lika smal hela vägen upp, denna ringa bredd i förening med »skiljemurens» betydande tjocklek skulle hafva förorsakat, att den i koret fungerande andlige blifvit helt och hållet dold för snart sagdt alla de åhörare, som ej befunno sig i skeppets midtlinie. Då man ej kan antaga, att ett dylikt förhållande varit rådande, torde ej annat återstå än att antaga, att öppningen varit bredare upptill, men då återigen kan den samma svårligen haft annat utseende än koröppningen i Horla kyrka eller åtminstone varit denna mycket närstående. Att koröppningen i Granhammar-kyrkan ej varit lika smal upptill som nedtill, därför talar dessutom den omständigheten, att triumfbågen i sådant fall skulle i så hög grad hafva förlorat sin karaktär, att kyrkan egentligen ej haft någon triumfbåge, men denna var utan tvif-

vel i liturgiskt afseende af så stor betydelse att den ej borde eller kunde saknas i någon kyrka.

I vestra ändan af kyrkan finna vi en utbyggnad motsvarande koret i öster, ehuru mindre än detta. Jag har här ofvan, på grund af det vanliga förhållandet, kallat denna utbyggnad tornqvadrat, ehuru jag emellertid ej med bestämdhet kan säga, att densamma murar varit uppdragna så högt, att de verkligen bildat ett torn. Många af våra äldre och äldsta kyrkor hafva torn, andra med dem samtida sakna deremot dylikt. Vi kunna således ej härifrån draga någon slutsats med afseende på Granhammar-kyrkan. Hvad som återstår af murarne lemna ej heller något bevis för utbyggnadens forna utseende. Visserligen äro den norra och den södra muren något gröfre än långhusets, hvilket skulle antyda, att ett torn förefunnits, men den vestra, hvilken emellertid nu är nästan helt och hållet bortbruten, synes deremot hafva varit något svagare än de andra. Utbyggnaden är, som vi se, öppen inåt kyrkan. Åtminstone i nedre våningen har ingen mur här funnits. Möjligen har den emellertid ersatts af den i närheten af kyrkan funna kolonnen, hvarom längre fram skall talas. Kolonnens utseende talar dock i viss mån häremot. Men äfven om nämnda kolonn här haft sin plats och uppburit en öfvermur, synes en dylik konstruktion väl svag för tornets tyngd. Å andra sidan är det svårt att förklara utbyggnadens ändamål, såvidt den nämligen ej verkligen varit ett torn. Då kyrkan är af så ringa storlek och har, som vi se af planen, en ingång på den i mindre kyrkor vanliga platsen, kan man knappast antaga, att den äfven haft en ingång i vestra gafveln, i hvilket fall utbyggnaden skulle kunna betraktas som ett slags förhus. Golfvet i utbyggnadens inre, vestra del är genom en afsats höjdt omkring 0,25 m öfver golfvet i östra delen, hvilket är i jämnhöjd med kyrkans.

I den nyss omnämnda dörröppningen på kyrkans södra sida är såsom tröskelsten lagd en större flat häll, en dylik är äfven anbragt utanför dörren. Öppningen mellan kor och långhus har likaledes en omkring 0,20 m hög tröskel, lika bred som muren och belagd med en slät stenslifva. Golfvet i kyrkans olika delar består nu af tilltrampad jord, men här och der ännu bevarad beläggning med tunna, oregelbundna stenflisor visar golfvets forna beskaffenhet.

Af kyrkans takkonstruktion, inner- och yttertak, hafva inga spår bibehållit sig; jag kan således ej lemna några bestämda upplysningar om densamma. Så mycket kan emellertid sägas, att kyrkan ej haft stenhvalf: dels voro nämligen sådana säkerligen ytterst sällsynta i våra äldsta småkyrkor och dessutom, hvilket i detta fall är afgörande, anträffades vid gräfningen hvarken tegel eller stenflis af något slag, lämpligt till hvalfslagning. Taket var således af trä. Huru yttertaket varit beskaffadt kan jag ej säga. Det inre har förmodligen varit ett platt bjelkloft: dylika hafva åtminstone i allmänhet hittills antagits såsom den ursprungliga takformen hos våra äldsta stenkyrkor och utan tvifvel hafva sådana ock allmänt förekommit. Det bör emellertid i detta sammanhang erinras, att man under de senare åren i Danmark iakttagit och funnit bestämda bevis för att det platta bjelktaket ej varit den enda formen för innertaket i de äldsta stenkyrkorna på landsbygden. Noggranna iakttagelser hafva nämligen ådagalagt, att flere kyrkor på Jutland, som nu hafva eller veterligt hafva haft platt innertak, ursprungligen varit försedda med öppen takkonstruktion, d. v. s. öppna, nedifrån kyrkan synliga takstolar, i hvilka åtminstone i några fall varit anbragta vackra, halfcirkelformiga rundbågar, naturligtvis äfven af trä. Åtskilliga omständigheter synas tyda på, att denna takform ej varit så sällsynt. Dr Sophus Müller som i *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie*

(1887) redogör för dessa särdeles intressanta omständigheter, påpekar dervid, att det ej kan förefalla öfverraskande, att i Danmarks äldre medeltidskyrkor finna den nu beskrifna öppna takkonstruktionen med rundbågar, då ju samma takform samtidigt hade vidsträckt användning i andra land i södra och vestra Europa och äfven träffas i de norska stafkyrkorna. Denna i Danmark förut förbisedda takform är således ingenting annat än en derstädes dittills okänd utvecklingsform af medeltidens byggnadskonst och är såsom sådan af stort intresse.

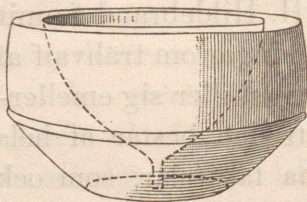
I Sverige har man ej iakttagit spår af en dylik takkonstruktion. Visserligen har Råda kyrka i Vermland trähvalf med klöfverbladsformig genomskärning och i Estuna kyrka i Uppland har riksantikvarien H. Hildebrand funnit ofvan de nuvarande stenhvalfven antydningar om trähvalf af samma slag som i Råda. Denna takform skiljer sig emellertid från den danska såväl genom att den består af hela hvalf, ej blott bågar inskurna i öppna takstolar, som ock genom sin klöfverbladsform. Den är ock otvifvelaktigt betydligt yngre än den danska. Hvalfven i Råda kyrka byggdes senast 1323 och Estuna kyrka invigdes under erkebiskop Nils Allesons tid 1298. Dessa båda kyrkors takkonstruktion är således ej att jämföra med den nyss beskrifna från de danska kyrkorna. Antydningar om en liknande i svenska kyrkor hafva, som sagdt, hittills ej anträffats. Omöjligt torde dock ej vara att ifrågavarande takkonstruktion åtminstone i någon mon funnit användning äfven i Sverige, och att man äfven hos oss skulle kunna i en eller annan kyrka ännu finna lemningar deraf. De nyss omtalade förhållandena i Danmark hafva i alla händelser visat, att under den äldre medeltiden det platta bjelkloftet ej var den enda formen för de små stenkyrkornas innertak.

Innan jag lemnar beskrifningen af sjelfva byggnaden, torde böra omnämnas, att inga lemningar af det i äldre

kyrkor vanliga murade altarbordet anträffades. Detta har således antingen helt och hållet bortförts eller ock har detsamma varit af trä.

Slutligen vill jag tillägga, att vid undersökningen iaktogos inga tecken, som kunde tyda på, att kyrkan blifvit ödelagd genom eld. Visserligen träffades i koret, invid vestra sidan, söder om ingången, ett tunnt, hoptryckt kollager, men det var af ringa utsträckning och kunde ej härleda sig från en kyrkan öfvergången vådeld.

Vid de förut omnämnda af markens egare före min ankomst utförda gräfningarne hade inom murarne anträffats skålen af en dopfunt, vidare en rätt tillhuggen cylinderformig sten med en grof rundstaf vid ena ändan, och ett litet likarmadt kors af sten.

94.

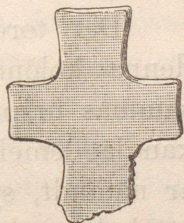
Dopfunten är af grå kalksten och har, som atbildningen (fig. 94) visar, enkel skålförm med något knäböjd sida, samt saknar nästan all ornering; ¹ denna utgöres nämligen endast af en fin fördjupad linie vid sidans knä. I botten finnes såsom vanligt hos de gamla dopfuntarna ett genomgående hål för vattnets aftappande.

Enligt uppgift på platsen hade skålen, när den anträffades, intet fotstycke, utan stod på en tillhuggen rund, flat kalkstenshäll, i midten försedd med ett rundt hål, passande till hålet i skålen. Under hällen var en mängd småsten hopplöckad, enligt min sagesmans åsigt »så att vattnet kunde afrinna». Detta är en rätt märklig uppgift, ty, såvidt jag vet, känner man intet annat exempel på

¹ Häruti öfverensstämmer den med öfriga till våra dagar bevarade funtar i Nerike. Sju sådana finnas i behåll, hvarjämte vid en mängd kyrkor träffas delar af sönderslagna funtar. Af de sju först nämnda är endast funten i Ringkarleby kyrka försedd med rikare ornering (figurframställningar m. m.). De öfriga äro antingen helt och hållet släta eller prydda med några enkla linier.

en dylik primitiv anordning i någon svensk kyrka. Dessvärre var vid min ankomst funten rubbad från sin plats och den runda hällen förkommen samt troligen sönderslagen, och jag kunde ej heller erhålla tillförlitlig kännedom om platsen, der funten stod, då den anträffades. Den nyss nämnda uppgiften torde dock förtjena tillit, ty det är väl föga troligt, att, om den ej hade öfverensstämt med verkliga förhållandet, arbetarne skulle hafva kunnat hopkonstruera en dylik berättelse. Det är emellertid att beklaga, att jag ej erhöi kunskap om den plats i kyrkan, der funten anträffades. Vi skulle nämligen då helt visst hafva fått ett handgripligt svar på frågan om dopfontens plats i kyrkan under medeltiden. I *Månadsbladet* för 1872 har H. Hildebrand på grund af åtskilliga förhållanden uppvisat, att densamma är att söka i omedelbar närhet af kyrkans ingång, i större kyrkor i vestra ändan af ena sidoskeppet, vanligen det norra. Någon direkt iakttagelse från svensk kyrka har jag dock ej haft att tillgå.

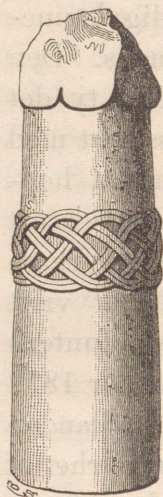
Det fig. 95 afbildade korset är af kalksten, temligen groft tillhugget och utan inskrift eller ornering. Korsarmarnas ändar äro svagt utvidgade. Nedre delen af stammen äro ofullständig, så att man ej kan se, huru lång den samma varit. Korset lär hafva varit helt, då det anträffades, men är nu sönderslaget i många bitar, hvilka emellertid kunnat åter hopfogas. Längden är nu 53,5 cm, tjockleken 7,3 cm. Det hittades, som sagdt, inom murarne, men torde väl ursprungligen hafva stått rest utanför kyrkan, på en graf. Några spår af en kyrkan omgifvande begravningsplats har man emellertid ej, åtminstone såvidt man nu känner, anträffat.¹ Detta torde dock bero derpå,

95.

¹ Kring de här nedan omtalade lemningarne af en annan liten kyrka, äfven belägen i Nerike, i Mosås socken, ej långt från Granhammar, har man träffat människoben och delar af likkistor.

att marken kring kyrkan säkerligen under mycket lång tid varit odlad, hvarigenom alla spår af den forna kyrkogården för länge sedan försvunnit.

96.

I landsvägsdiket, ej långt från kyrkan, låg vid mitt besök den fig. 96 afbildade stenkolonnen. Den lär för några år sedan hafva stått upprest på den plats, der den nu låg, men skall, enligt hvad äldre personer på platsen erinra sig, förr hafva befunnit sig på »kyrkberget». Kolonnen består af ganska finhuggen grå kalksten, är omkring 1,45 m lång, samt har oval genomskärning. Den är upptill något skadad, men visar dock lemningar af ett i samma stycke som skaftet hugget kapital af romansk form. Kring lifvet är den prydd med ett omkring 23 cm bredt orneradt bälte, bestående af ett upphöjdt flätverk af breda band, försedda med en fördjupad linie utefter midten.

Det torde ej vara något tvifvel underkastadt, att denna kolonn fordom hört till kyrkan. Angående densammans ursprungliga plats och bestämmelse derstädes kan jag emellertid ej lemna någon upplysning. Som ofvan är nämndt, synes det ligga närmast till hands att antaga, att kolonnen stått i öppningen mellan skeppet och vestra rummet och tjenat till att uppbära öfvermuren. Detta antagande motsäges emellertid deraf, att kolonnens ena bredsida — baksidan — saknar det ornerade bältet; den synes således hafva varit afsedd att stå intill en vägg.

För bedömande af Granhammar-kyrkans ålder hafva vi ej några bestämda utgångspunkter, men de antydningar som finnas gifva vid handen, att kyrkan måtte vara mycket gammal. Härför talar redan den omständigheten, att kyrkan med dess namn nu är helt och hållet bortglömd och ingenstädes finnes, såvidt jag kunnat erfara, omtalad i

äldre handlingar. Kyrkan ligger inom Örebro härad och i nu varande Vintrosa socken, nära 2 mil SV om Örebro stad. De uti C. G. Styffes *Skandinavien under unionstiden* uppräknade socknarna i Örebro härad finnas ännu i dag och hafva sina kyrkor ännu bestående med undantag af Lengebro eller Långbro och Onusta, nu Ånsta, hvilka båda socknar blifvit förenade med Örebro stad och hvilkas kyrkor nu äro ödelagda. Långbro socken ligger emellertid NO om Örebro och det kan således ej blifva tal om att sammanställa dess namn med kyrklemningarna vid Granhammar; man känner för öfrigt platsen för nämnda sockens gamla kyrka. Lika litet kan man i detta afseende tänka på Ånsta socken, hvars ena gräns visserligen ej ligger så långt från Granhammar, men äfven här känner man den gamla kyrkplatsen. Vi torde ej heller få antaga, att Granhammar-kyrkan fordom varit Vintrosa församlings sockenkyrka eller att den med andra ord varit en föregångare till socknens nuvarande kyrka. Denna ligger omkring $\frac{1}{3}$ mil från Granhammar och är bygd på samma plats der socknens äldre kyrka stått. När denna sistnämnda byggdes, känner jag ej, men att den ej kan vara en efterträdare till kyrkan vid Granhammar torde framgå af den omständigheten, att i den nuvarande kyrkan ännu finnes i behåll skålen af den gamla kyrkans dopfunt. Båda de i fråga varande kyrkorna hafva således varit försedda med dopfuntar och det är väl föga troligt att, om den äldre Vintrosa-kyrkan byggts vid tiden för Granhammars-kyrkans öfvergifvande och såsom efterträdare till denna, man skulle hafva gjort sig besvär att anskaffa ny funt för den nya kyrkan, då man redan förut i den gamla kyrkan egde en dylik för socknens behof. Så mycket mindre är detta troligt, som båda funtarna äro helt enkla och den i Vintrosa nu befintliga således ej kan sägas hafva tillkommit genom församlingens begär att skaffa sig en rikare utstyrd funt.

Äfven de ovanligt små dimensionerna och den enkla utrustningen hos Granhammar-kyrkan tala för hög ålder. I äldsta tider uppfördes nämligen kyrkorna endast för det närmaste granskapets behof, de blefvo derfor små och, som vi väl kunna antaga, föga dyrbart utstyrda. Det här ofvan beskrifna primitiva byggnadssättet ger äfven en fingervisning i nyss nämnda riktning.

En något bestämdare antydning om Granhammar-kyrkans ålder erhålla vi genom en jämförelse med de här ofvan omtalade Horla, Eggvena och Forsby kyrkor. Som vi sett har Granhammar-kyrkan i likhet med nämnda kyrkor haft »skiljevägg» mellan kor och skepp, troligen af samma beskaffenhet som den fig. 93 här ofvan afbildade i Horla kyrka. Utseendet af »skiljeväggen» i Forsby kyrka känna vi visserligen ej, men mig synes vara antagligt att äfven den varit ganska lika den i Horla. Forsby kyrkas ålder känner man; den är nämligen enligt en i norra korväggen inhuggen inskrift invigd år 1135. Härigenom hafva vi således någon ledning för vårt omdöme. Tidsskilnaden mellan de nu nämnda kyrkorna torde ej kunna vara särdeles betydlig.

Beskaffenheten af de i och vid kyrkan funna fornsakerna¹ jäfvar ej heller antagandet af kyrkans höga ålder. Funten och korset äro visserligen af så enkel beskaffenhet, att vi af desamma ej kunna draga några bestämda slutsatser. Det förtjenar emellertid anmärkas, att kors af liknande form, med korsarmarnas ändar mer eller mindre utvidgade, finnas på åtskilliga kristna runstenar, på funtar — der anbringade under rundbågar — och andra skulpturverk från vår äldre medeltid. Sådana kors finnas emellertid äfven från mycket yngre tid.

Mera karakteristisk är den funna kolonnen. Lemningarna af kapitålet visa bestämd romansk form och det

¹ Dessa förvaras nu i Statens Hist. Museum, Inv. 8165.

flätade bandornamentet återfinnes — i likhet med den nyss nämnda korsformen — på funtar och andra minnesmärken från en mycket tidig del af vår medeltid. Till denna tid kunna vi ock utan tvekan hänföra kolonnen.

Det nyss nämnda, karakteristiska, löst flätade bandornamentet, som pryder kolonnens lif, träffas äfven på äldre engelska skulpturverk från medeltiden, dopfuntar, grafstenar m. m. Här i Sverige finna vi det, som sagdt, ej sällan på föremål från den äldre romanska tiden och stundom i nära förening med andra ornamentsmotiv af bestämdt utpräglad engelsk karaktär, så t. ex. på dopfuntar i Bohuslän. Detta torde vara en antydning om att vi hafva skäl att betrakta kolonnen såsom en påminnelse om det engelska inflytande, hvilket, som bekant, kan spåras i den äldre medeltidskonsten i åtskilliga delar af vårt land, och som förmedlades genom de engelska lärare, hvilka här utöfvade missionsverksamhet.

De ofvan anförda förhållandena tala alla, som vi sett, för en mycket hög ålder af kyrkan vid Granhammar. För min del tvekar jag ej att anse den som en af de äldre i sin bygd, uppförd redan på 1100-talet eller kanske till och med något derförut.

De nu beskrifna kyrklemningarna äro ej de enda bekanta i Nerike; man känner flere dylika i detta landskap. Herman Hofberg omtalar och beskriver i *Nerikes gamla minnen* flere sådana gamla byggnadslemningar såsom »Kullkyrkan» i Mosås, »Kapellet» i Kräklinge, samt »Eremitkapellet» på skogen Kägglan m. fl. Jag får således hänvisa till hans beskrifning. Endast det torde böra tilläggas, att den undersökning af fornlemningen vid kapellet i Kräklinge, som Hofberg i nyss nämnda arbete omtalar såsom snart förestående, af honom verkställdes i maj 1868, sedan medel dertill anslagits af Nerikes fornminnesförening. Plan-

ritning öfver de dervid aftäckta grundmurarna jämte beskrifning af desamma finnes i k. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens arkiv, intagen i Hofbergs redogörelse för *Nerikes fornminnen*. Planen visar, att kapellet eller kyrkan i Kräklinge haft ungefär samma dimensioner och anordning som Granhammar-kyrkan. Den har bestått af ett långhus med kor i öster och ett smälare rum (tornkvadrat?) i vester. Af Hofbergs teckning kan man ej se om kyrkan haft skiljemur mellan kor och skepp. Murarna äro omkring fyra fot tjocka och bestå af grofva kalkhällar sammanfogade med fast murbruk.

Emil Ekhoff.

